

Büyümesiz Refah¹

Fatin Şevki Bulut, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
ORCID: 0000-0002-9787-2387
E-Posta: fatinsevkiibulut@gmail.com

Büyümesiz Refah kitabı, ekolojik iktisat üzerine çalışmalar yapan iktisatçı Tim Jackson tarafından yazılmıştır. Kitabın ilk baskısı 2009 yılında yapılmış, oldukça ilgi uyandıran kitap bazı düzeltme ve yenilemelerle birlikte 2017 yılında ikinci baskısını yapmıştır. 17 dile çevrilmiş olan kitabın birinci baskısı 2010 yılında Financial Times tarafından yılın kitabı olarak belirlenmiştir. Değerlendirmesini yapacağımız kitap, 2017 yılı ikinci baskısının Alpdoğan Sabri Erdoğan tarafından 2021 yılında Türkçeye kazandırılan çevirisine dayanmaktadır. Kitabın çevirisinin oldukça yalın olduğunu ve iktisat literatürüne hâkim olmayan genel okuyucu kitlesi tarafından da anlaşılabilir bir anlatıma sahip olduğunu söylemek gerekmektedir.

Büyümesiz Refah'ın alt başlığını oluşturan “sonlu bir gezegene yönelik bir iktisat” açıklaması, kitabın ana kaygısını anlatmak için önemli bir ektir. Jackson, bu alt başlık ile gezegen sonsuzmuşçasına kurgulanmış olan bir iktisadın ve iktisadiyatın, artık iyice ayyuka çıkmış eşitsizlik ve iklim krizleri içerisinde işlerliğinin kalmadığını vurgulamaktadır. Kitap 12 bölümden oluşmaktadır ve söz konusu 12 bölümü oluşturan temel kaygı, hem tırmanarak artan gelir ve servet eşitsizliği, hem de artık aşılamayacak noktaya yaklaşmış olan küresel iklim krizidir. Jackson, bu iki iç içe kriz arasında bir önem ayrımı yapmamakta ve yaşanan iki krizi birbirinin sağlayıcısı olarak görmektedir.

Jackson anlatısına gelecek kaygısı ile başlamaktadır. Günümüze kadar gelen iktisadi döngü, artık insanlığa geleceğe dair bir umut vermek için yetersiz ve başarısızdır (Jackson, 2021: 2). Bireyler ve toplumlar iyi ve erdemli bir yaşam arzu etmekte, ancak iyi ve erdemli yaşama dair kaynaklar hem yetersiz kalmakta hem de eşit olmayan bir biçimde dağılmaktadır. Söz konusu iktisadi sistem, -Jackson adını vermeye çekinse de- kapitalizm, zengini daha çok zengin yaparak iktisadi büyüme sağlamakta, ancak sağlanan iktisadi büyüme tabana yayılmamakta ve dolayısıyla refah artışıyla perçinlenmemektedir (2021: 4).

Kanımızca Jackson'ın eleştirilerini anlamak, genişletmek hatta Jackson'ın

eleştirebilmek için burada bir kapitalizm tanımı yapmamız gerekmektedir. Jackson (2021: 20) kapitalizmi farklı çeşitleriyle beraber tartışmıştır. Söz konusu kapitalizm tanımlarından ilki, devletin daha az müdahil olduğu liberal piyasa ekonomileriyken; ikincisi ise daha fazla devlet müdahalesine açık olan eşgüdümlü piyasa ekonomileridir. Kitabın ilerleyen sayfalarında Jackson (2021: 77) kapitalizm çeşitlerini “devlet güdümlü kapitalizm, oligarşik kapitalizm, büyük şirket kapitalizmi ve girişimci kapitalizmi” şeklinde dördü bir sınıflandırmaya tabi tutmakta ve tek ortak noktalarının “özel mülkiyet hakkı” olduğunu söylemektedir. Ancak iki kapitalizm sınıflandırmasının da başat özelliği, aşağıda dünya ekonomisinin en büyük problemi olarak nitelenen iktisadi büyümeden vazgeçememiş olmalarıdır. Bu nedenle kanımızca kapitalizmi bir problem olarak ele almamız gerekmektedir. Buradan yola çıkarak Jackson’dan farklı bir kapitalizm tanımını yapmaya ihtiyacımız vardır. Biz bu tanımı Wallerstein’dan ödünç alıyoruz. Wallerstein’a (2012: 16) göre, tarihsel kapitalizm sermayeye sahip olanın daha çok sermaye biriktirmesine dayalı bir sistemdir ki kapitalizmi kendinden önceki tarihsel sistemlerden ayıran da bu “sonsuz” sermaye birikimi arzusudur. Jackson, maddi varlıkları sınırsız olarak biriktirmeyi “ahlaki olmayan bir özgürlük” olarak tanımlıyor (2021: 39), sistemin sürdürülebilirliğinin sağlanmasının da kâra bağlı olduğunu teslim ediyor (2021: 79). Jackson’ın zengin olanda daha çok zenginliğin neden artarak biriktiği sorusunun yanıtı, kanımızca kapitalizmin kendine özgün olan sermaye birikimi için sermaye birikimi amacıyla yatmaktadır. Kapitalizmi bir problematik olarak almadıkça, yani bir ön kabul olarak kabul ettikçe, herkese yayılan refaha nasıl ulaşılacağı sorusu bizce yanıtız kalacaktır. Tam olarak bu nedenle, Jackson’ın (2021: 25) vurguladığı gibi, dünyadaki son 50 yıllık iktisadi büyümeden nüfusun büyük kısmı pay alamadan çıkmıştır. Bu konuya kitabın ilerleyen bölümlerini değerlendirirken tekrar geleceğiz.

Kapitalizmin bir diğer özelliği, bütün toplumsal süreçleri metalaştırmasıdır (Wallerstein, 2012: 17). Marx, Kapital’de bu süreci “meta fetişizmi” olarak adlandırmaktayken; Polanyi, ünlü eseri Büyük Dönüşüm’de toplumsal süreçlerin meta haline gelmesini “hayali” bir süreç olarak anlatmakta ve söz konusu metalara “hayali meta” demektedir. Jackson, kitabında yer yer iktisadi düşünceler tarihinde yer etmiş kimi düşünörlere uzanmakta ve kanımızca bu durum eseri daha kıymetli kılmaktadır. Malthus’un nüfus yasalarının tarihsel süreç içerisinde yalanlandığını vurgulayan Jackson (2021: 6), nüfusun kıtlık yaratacağı tezinin aksine önemli oranda fosil yakıtlara dayanan geçim olanaklarının artışı nedeniyle nüfusun arttığını vurgulamaktadır. Ancak yıllar geçtikçe, fosil yakıtların üretiminde yaşanan artış neticesinde gezegenin yaşam ufku kısılmaktadır (2021: 9). Fosil yakıtların bu denli yoğun kullanımı,

Polanyi'nin belirttiği kendi kurallarına göre işleyen piyasanın hayali metalarından olan toprağın, bir meta olarak kabulüne dayanmaktadır (Polanyi, 2010: 115). Buradan yola çıkarak, fosil yakıtların kullanımının tarihsel süreçte artarak devam etmesinin nedenini Polanyi eksenli bir tanımlamayla 19. yüzyıl uygarlığı veya piyasa toplumu olarak görmemiz mümkündür. Jackson'a göre serbest piyasa ise -bizce yine Polanyi'nin vurguladığı "piyasa toplumuna" bire bir eşlenik biçimde- kitle tehdidini göz önüne almamaktadır (2021: 10). Meta fetişizmi ve hayali metalaşma neticesinde kapitalizmce, sonuna kadar sömürülmüş olan piyasa toplumu ulaşabileceği sınırlara erimiştir. Jackson'a göre bu topluma son ve en ciddi tehdidi iklim krizi oluşturmaktadır (2021: 12).

Peki, Polanyi'den ödünç aldığımız ve Jackson'un kitabını daha iyi serimleyebilmek için kullandığımız piyasa toplumu önermesi sınırlarına nasıl dayanmıştır? Bu sorunun cevabı, iktisadi büyümedir. Hatta Jackson, iktisadi büyümeyi eserinde sınırlı dünyanın en büyük iktisadi sorunu olarak tanımlamaktadır. İktisadi büyümeyi en büyük amacı olarak belirleyen iktisatçılar ise Jackson'un deyimiyle "toplu bir körlük" içerisinde (2021: 13). Hatta daha ileri bir söyleme başvuran Jackson (2021: 14), iktisadi büyümeyi mutlu azınlığın refahını sağlayabilmek amacıyla çevresel yıkım ve ilelebet sosyal adaletsizlik sağlayan bir unsur olarak tanımlamaktadır. Refah, "geçim derdinin ötesinde toplumsal yaşama anlamlı bir şekilde katılma kabiliyeti" (2021: 126) olarak tanımlanırsa, bu refah sadece ufak bir azınlığın elinde bulunmaktadır. Bu şartlar altında toplumun ekseriyetinin refaha ulaşabilme olanağı yoktur. Refaha dair en büyük engel, sınırları belirlenmemiş iktisadi büyümedir. Özellikle ülkeler arasında bir ayırım yaparak incelersek, gelişmiş ülkelerin veya küresel Kuzey ülkelerinin iktisadi büyümeye "hakkı kalmamıştır" (2021: 15), piyasa toplumunu yıkıma götüren ise büyümenin kendisidir (2021: 27), zengin uluslar büyüme sınırını çoktan aşmıştır (2021: 44), küresel büyümeden vazgeçilemese de gelişmiş ülkeler büyümelerinden az gelişmiş ülkeler lehine feragat etmelidir (2021: 52).

İktisadi büyümenin problemleri yanlarından çıkış için Jackson klasik makro ekonominin yetersizliğini vurgulamaktadır ve ekolojik bir makroekonomi fikrini öne sürmektedir. Kendisinin de belirttiği üzere, ekolojik makroekonomi kitabından çıkarılabilecek en hayati derstir (2021: 107). Hatta burada meslektaşları iktisatçılara ve iktisat eğitimine, deyim yerindeyse, sert bir taş atmakta ve iktisatçılığı "doğal kaynaklara ve ekolojik sınırlara neredeyse hiç gönderme yapılmayan" bir eğitime tabi meslek olarak anmaktadır (2021: 107). Temel makroekonomiye Jackson'ın getirdiği eleştiri, GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) hesabı içerisinde bulunmayan birçok faktörün var olduğudur (2021: 109). GSYH hesaplarının gerçek zenginlik ve refahı yansıtmadığı gerçeği yeni bir eleştiri

değildir. Örnek olarak, Amartya Sen'in (1992) ulusal hesaplarda yer almayan "kayıp kadınlar" (*missing women*) eleştirisini aklımıza getirmek olasıdır. Veyahut Başkaya'nın (2020: 63-64) belirttiği gibi, temiz bir nehir GSYH'ye hiçbir katkı sunmazken, kirli bir nehirdaki para dolaşımı bu katkıyı sunmaktadır çünkü paranın dolaşımı nehirle dökülen atıklarla sağlanmaktadır. Bu noktada Magdoff ve Williams tarafından (2021: 52) yapılmış bir eleştiriye hatırlatmakta fayda görüyoruz. Bu eleştiriye göre ekolojik krizi aşmamız için sıfır büyümeye geçmemiz gerektiğini iddia eden ve GSYH hesaplarındaki eksiklikleri dile getiren iktisatçıların eksik kaldığı nokta, onları ortaya çıkartan sistemi yani kapitalizmi atlamış olmalarıdır.

Jackson, 2008 Büyük Durgunluğundan çıkış için uygulanan ve genellikle finansal kesimi kurtarmayı amaçlayan politikaları sıkı bir biçimde eleştirmiştir. Hatta bu politikalar neticesinde doğaya olan borcumuzun unutulduğunu düşünmektedir. Ancak Jackson kitabında, bu politikaları eleştirdiği bölümün ismini "Sorumsuzluk Çağı" olarak koymuştur ve bahsi geçen çağı 2008 kriziyle beraber başlatmıştır. Bizce bu başlangıç, kitabın eleştirel teması için fazlasıyla naif bir başlangıçtır. Gezegenimizde yaşanan büyük dönüşümün başlangıcını 1500'lü yıllara dayanmakta ve bu dönüşüm özellikle 19.yüzyıldan itibaren büyük bir hız kazanmaktadır (Magdoff ve Williams, 2021: 29). Bu nedenle sorumsuzluk çağının başlangıcını çok daha eskiye götürmek gerekmektedir.

Jackson'ın kitabının bir diğer katkısı, refaha dair getirdiği yeni ve özgün tanımlamadır. Ana akım iktisadın yaptığı gibi refahı bolluk veya faydada aramak yerine, refahı ahlaki bir boyutta aramak anlamlı olmalıdır (Jackson, 2021: 41). Refahı marjinal faydada aramaktansa, bireylerin "fiziki ve ruhsal sağlığında, eğitim ve demokratik haklarında, ilişkilerinde, toplumsal hayata katılımlarında aramak" gerekmektedir (2021: 41). Ana akım iktisadın bireyi toplumdan soyutlayan anlayışına itirazlar yıllardır var olmuştur ve olmaya devam etmektedir. İnsel'in (2006: 86) vurguladığı gibi, ana akım iktisadın "malik olduğu bireysel fayda ve hazzı daha da fazlalaştırmak peşinde koşan, bencil, hesapçı yaratıklar"ı gerçek dünyada var değildir. Ancak biz burada daha da eskiye, Antik Yunan'a geri dönerek, Platon ve Aristoteles tarafından sofistlerin "insan her şeyin ölçütüdür" fikrine getirdiği tepkiyle özdeşleştirmek istiyoruz. İki düşünür de insanı her şeyin ölçütü yapan fikriyatın polisteki siyasal düzeni bozan temel neden olduğunu vurgulamıştır (Arslan, 2021: 210). İktisadın önünden "politik" nitelemesinin atıldığı günden bu zamana sürekli olarak yaşanan krizleri, benzer bir okuma eşliğinde değerlendirmemiz kanımızca olasıdır. Platon ve Aristoteles, sofistler tarafından her bir bireyin ayrı ayrı ölçüt olarak alınması ve bireyden azade bir toplumun olmaması fikrinin, polise en büyük zararı verdiğini

düşünmekteydi. Bu okumaya benzer biçimde, politik iktisadın toplum ve sınıf kaygısından arınmış biçimde her bir bireyin marjinal faydasına dayalı refah incelemesi yapan ana akım iktisat, polisin toplumla bağıntısını ve felsefecinin polise dair sorgulamasını gereksiz gören sofist düşünceye benzer şekilde, iktisat ve toplum arasındaki dehlizlerin yolunu teorik ölçekte tıkmıştır. Böylece toplumsal sıkıntılardan azade bir marjinalist mühendislik türemiştir. İktisadın ilgisi toplumdan uzaklaştıkça krizlere verdiği yanıtlar, krizleri sadece yeniden üretmekle kalmaktadır. İklim krizi de ana akım iktisadın neden olduğu ve yanıt veremediği krizlerden birisidir.

Jackson kitabında “Büyüme İkilemi” adını verdiği bölümde, bütün dünyada gelir ve servet dağılımında yaşanan eşitsizliklerin yol açtığı sosyal sorunlar üzerine eğilmeye başlamaktadır. Artan gelirin refah yaratmadığını vurgulayarak (2021: 46) bölüşüm sorununa da değinmektedir. Ayrıca aynı pasaj içerisinde (2021: 46) gelirin sosyal statüyü ve gelecek imkânlarını belirleyen rolüne de vurgu yapıyor. Burada verdiği örneğe, İngiltere’de 1990 yılında en üst gelir elde eden %1’lik nüfus dilimi içerisindekilerin yaşam beklentisinin, en alt %10’a nazaran 16 sene daha fazla olması. Ayrıca bir ülkede gelir yükseldikçe büyümenin getirdiği faydanın hızla azaldığını vurguluyor (2021: 50).

Son yıllarda gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikler gerek ana akım gerek ana akım tedrisatta yetişen ana akıma muhalif gerekse heterodoks iktisatçıların gündemine fazlasıyla yerleşmiş bulunuyor. Thomas Piketty, Branko Milanovic, Dani Rodrik gibi ana akım içerisinde yetişmiş ve ana akıma eleştirel birçok iktisatçının temel araştırma konularını gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik oluşturuyor. Ele aldığımız eserin müellifi Jackson’ı da ana akım içerisinde yetişmiş ve ana akıma eleştirel iktisatçılar arasında saymamız olasıdır. Burada dikkat çeken nokta, ana akıma içeriden verilen tepkilerin kriz dönemlerine rast gelmesidir. Ana akım tedrisattan yetişen ve iktisadi düşüncede kimilerine göre devrim, kimilerine göreyse restorasyon yapan John Maynard Keynes’in de bir kriz döneminde bahsi geçen devrim/restorasyona yol açmış düşüncelerini sunduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Biz bu kısa akademik bahsi atlayarak gelir ve servet dağılımı üzerindeki tartışmalara başka atıflarda devam edeceğiz. Chancel (2022: 26, 30) gelir ve servet eşitsizliği üzerine gelişmiş ülkelerdeki manzarayı tartıştığı çalışmasında, ABD’de en yüksek %1 gelire sahip olanların payının %20’lere dayandığını vurgulamakta, ABD ve Avrupa’da ortak biçimde servetin dağılım payının çok kısıtlı bir azınlık lehine değiştiğini tespit etmektedir. Bu durum bizi Jackson’ın (2021: 56) büyümenin bu haliyle sürdürülebilir olmadığı ve derin toplumsal refah eşitsizliklerini artırdığı çıkarımını doğrulamaktadır.

Kitabın eşitsizliğe dayalı problemlerine değindikten sonra Jackson, tekrar ekolojik iktisada dair incelemesine dönmektedir. Burada tartıştığı noktaların başında, üretimin kısıtlı bir gezegen içerisinde nasıl sürdürülebileceği sorusu gelmektedir. Göreli ayırışma ve mutlak ayırışma gibi ikili bir ayırışma giden Jackson'a (2021: 58) göre, göreli ayırışma "daha az şeyle daha çok iş yapmak"tır. Göreli ayırışma, "daha az çevresel zararlar ekonomik faaliyet, daha az girdi ve emisyonla daha çok mal ve hizmet" üretimi vaat etmektedir. Göreli ayırışma çabaları, açıkça başarısız olmuş bir girişimdir. Hatta bugünkü üretim şartları aynı şekilde devam ederse, 2050 yılında karbondioksit emisyonu bugüne nazaran %80 daha yüksek olacaktır (2021: 68). Üretimin çevresel tahribatı devam etmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler, çevresel tahribat yapan üretimlerini kendi ülkelerinde azaltsa da, az gelişmiş ülkeler söz konusu üretime devam etmekte ve tüketim vasıtasıyla gezegene verilen çevresel tahribat devam etmektedir. Teknolojik ilerlemeyle beraber çevresel tahribatın geriye döneceğine dair ihtimal olsa da, elimizde henüz bu konuda da somut bir delil mevcut değildir (2021: 71). Ayrıca söz konusunu teknolojik yenilik için yapılacak yatırımlar, kârlılığa geçiş süreci düşünüldüğünde şirketin maliyetlerini arttıracak bir unsurdur; şirketlerin ise en başta yapacağı yatırımlar iş gücü maliyetlerini düşürecek yatırımlara yöneliktir, çevreyi kurtaracak olanlara değil (2021: 80). Bunun nedeni, basit şekilde kapitalist girişimcilerin işgücü maliyetlerini azaltmaya yönelik amacıdır (2021: 82), ki burada Jackson kanımızca Marx'a atıf yapmaksızın Marx'ın kapitalizme yaptığı "azalan kâr oranları" eleştirisini kabul etmektedir. Bu anlamda gezegenimizin ihtiyacı olan göreli ayırışma değil, tamamıyla yeni bir yöntem, bir mutlak ayırışmadır. Mutlak ayırışmanın yolu üretimle beraber tüketimin azaltılmasından geçmekte ve bu yolda sorumluluk büyük oranda gelişmiş ülkelere düşmektedir (2021: 74).

Ayırışma kavramlarının tartışmasını yaptıktan sonra Jackson, ilgili bölümde izini gösterdiği tüketim toplumu eleştirisine başlamaktadır. Jackson'ın yer yer iktisadi düşünceler tarihine haklı başvurular yaptığını belirtmiştik². Yaşadığımız çağ, Jackson' a göre (2021: 82) Schumpeter'ci yaratıcı yıkımların sürekli olarak artmış ve üretim alanında bu artışların Veblen'in değindiği "göze çarpan tüketim" (2021: 85) mantığıyla eşlenik şekilde ilerler hale gelmiştir. Hatta 2008 finansal krizinde hane halkları kurtarma paketlerinde sadece tüketici olarak görülmüş ve bu paketlere daha fazla borçlandırılarak eklenmiştir ve Jackson bu gerçeği "borçlan ve harca kültürü" (2021: 24) olarak tanımlamaktadır. Boris Johnson'ın Londra Belediye Başkanı olduğu dönemde, bir alışveriş merkezi açılışında yaptığı, toplumu daha çok tüketmeye çağıran ünlü konuşması, Jackson'ın hane halklarını sadece tüketici olarak gören politika yapımcıları eleştirirken kullandığı etkili örneklerdendir (2021: 133). Tüketim artık temel maddi ihtiyaçlarımızı fazlasıyla

aşan bir seviyededir. Hatta Jackson biraz daha ileri giderek, bahsi geçen üretimin sorumlusunun sürekli yeni şeyler talep eden toplumsal mantık olduğunu iddia etmektedir (2021: 84). Tüketimin bu denli yoğun olduğu bir dönemin insanlık tarihinde daha önce var olmadığını ve tüketim toplumu olarak nitelenen bu dönemin kapitalizmin altın çağı olarak tanımlanan yıllarda başladığını, bu durumun her geçen gün sürdürülebilirliğini kaybettiğini kabul ediyoruz. Ancak kanımızca Jackson'ın sorumluluk paylaşımı konusunda üretici ve tüketiciye eşit bir sorumluluk yükleyen çıkarımı yanlıştır. Başkaya'nın (2020: 142) belirttiği gibi, tüketim için tüketimi ortaya çıkartan, kapitalizme içkin olan ve yukarıda tartıştığımız, üretim için üretim mantığıdır. Ayrıca tüketim toplumundan nasıl çıkılabileceğini de tartışan Jackson, kapitalizm var oldukça tüketim toplumunun kendini sürekli olarak yeniden üreteceğini kabul etmekte ve mikro direnişler vasıtasıyla buradan çıkışın olanaksız olduğunu vurgulamaktadır (2021: 134). Netice itibarıyla Jackson'ın ısrarla eleştirdiği maddiyatçı toplumu ortadan kaldırmak için devletin sorumluluk alması gerekmektedir. Jackson bu durumu bir "meydan okuma" olarak (2021: 137) değerlendirmektedir.

Jackson'ın tüketim toplumu eleştirisi, 1929 Büyük Buhranından çıkış için uygulanan tüketim eksenli Keynesyen reçetelere karşı olduğunu göstermektedir. Bugün yaşanan sorun Keynesyen iktisadın ana akım haline geldiği günlerdeki gibi, tüketim eksikliğine dayalı iktisadi durgunluk değil, aksine "yükselen materyalizm ve bunu sürekli kılan ekonomik model"dir (2021: 129). Ancak burada Jackson'ın, Keynesçiliğin ekolojik iktisada uyarlamasını salık veren "Green New Deal" önerisi ile karşılaşıyoruz. Jackson'a göre (2021: 90) Green New Deal'den anlamamız gereken, çok basit bir anlatımla, kamu politikalarının yeşil dönüşümde aktif ve yönlendirici konumda olmasıdır. Ancak kamu politikaları bu yeni yanıtı vermekten uzaktır. Nitekim 2008 krizine yanıt olarak getirilen kamu politikaları netice itibarıyla daha "yeşil imalata" yönelmemiş, aksine iktisadi büyümeyi kurtarmayı, çevreye kurtarmaya tercih etmiştir (2021: 96). Yeşil büyüme ve yeşil istihdam, her türlü somut gerçeğe rağmen kurtarma paketlerine ilave edilen "marjinal" unsurlar olarak kalmaktadır (2021: 99). Bu marjinalliği aşmak için hem teori hem fiiliyatta amaçlanan ve uygulanan politikalarda iklim krizini yenmeye dönük eylemlerin başat hale gelmesi zaruridir. Jackson, kamu yatırımları olmaksızın söz konusu dönüşümün gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünmekte ve uygulanabilecek kamu politikalarına dair bazı öneriler de sunmaktadır. Örnek olarak kamu taşıtlarında geri dönüşümü hızlı yakıtların kullanımı, azalan kirlenmeye bağlı olarak toplumsal sağlığı olumlu yönde etkileyecek, bu sayede devlet bütçesindeki sağlık harcamalarının yükü azalacak ve devlet bütçesinde yeni yatırımlar için yeni mali alanlar oluşacaktır (2021: 100). Bu durum, kamu borçlanmasının ve

yatırımlarının uzun vadede gelecek nesillere yük oluşturacağı fikriyatını öne süren ve maliye teorisi içerisinde Ricardocu Denklik olarak bilinen teorinin tersten okunmasıdır. Ancak Jackson, bahsi geçen yatırımların zaten oldukça yüksek olan kamu borçlanması vasıtasıyla yapılmasına bir sonraki sayfada (2021: 101) karşı çıkarak Ricardocu Denklik'i tersten okumaktan vazgeçmektedir. Ana akımı, ana akımsız aşamamak olarak adlandırabileceğimiz bu çelişki aslında kitabın tamamına hâkim durumdadır.

Bu ikilemi kitabın bir başlığında gayet net şekilde görebiliyoruz. Jackson, uygulanması gerektiğini düşündüğü kamu politikalarını ortaya serdiği bölümün başlığına "Refah İçin Yönetişim" adını koymuştur. Yönetişim kavramı kanımızca kendinden sorunlu bir türeti kavramdır. Ancak oldukça afili bir kavram olarak karşımıza çıkan yönetişim, kendisini türeten Dünya Bankası'nın (DB) az gelişmiş ülkelere dair fikriyatından bağımsız olarak düşünülemez. Zabcı'nın (2017: 79) belirttiği gibi, yönetim yerine yönetişim kavramının kullanılmasının yegâne sebebi, DB gibi kuruluşların politikalarının uygulanmasını güvence altına almaktır. Yönetişim kavramının kullanımından bu yana uluslararası kuruluşların ulusal politika alanına müdahale alanı genişlemiş ve Bayramoğlu'nun (2018: 33) belirttiği üzere, ulusal siyaset yerini uluslararası siyasete bırakmıştır. Yönetişim kavramı üzerine bu şerhleri düştükten sonra Jackson'ın refah için yönetişim önerilerini izlemeye devam edebiliriz. Devletin yapması gerekli eylemlerin başında tüketiciliğin sosyal mantığını dönüştürmek gelmektedir (Jackson, 2021: 141). Jackson'a göre bunun yolu özgeci – diğerkâm bir toplum yaratmaktan geçmektedir ve bu nedenle "teknoloji, altyapı, kurumlar ve sosyal normlar" tüketim toplumundan çıkacak bir şekilde kamu otoritesi tarafından düzenlenmelidir (2021: 144). Burada devletin bir diğer amacı, zaruri olarak istihdamı korumak ve iktisadi istikrarı sürdürmek olmalıdır. Ancak bu durum, Jackson'ın çokça şikâyet ettiği "büyüme ikilemini" beraberinde getirmektedir. Yönetişim çağını içinde barındıran son 50 yıl içerisinde maddiyatçı bireycilik ve yenilik tüketimi kamu politikalarınca fazlasıyla desteklenmiştir ve sonuç ise kitapta defalarca kez belirtildiği üzere iktisadi ve ekolojik yıkım olmuştur (2021: 148). Jackson burada aile, arkadaşlık gibi toplumsal gerçekliklerle iç içe bir ekonomi yönetimi (2021: 149) ve makroekonomiyi tüketim sarmalından çıkaracak, bunu yaparken de çevreye duyarlı olacak yeni bir iktisadiyat öneriyor (2021: 150). Bu önerilerin demeti ile Jackson "Refah İçin Yönetişim" in çerçevesini belirginleştiriyor. Jackson'ın tespitleri ve önerilerine değer vermekle birlikte, eleştirimizi öncelikli olarak yola çıktığı kavramdan başlatmayı uygun görüyoruz. Zira bir kavramın tartışmasız kabulü, kanımızca kavramı öne süren ideolojinin de kabulünü beraberinde getirmekte ve o ideolojiden çıkışı olanaksız kılmakta. Yönetişim kavramı, içerisinde Dardot ve Laval'ın (2012) vurguladığı "neoliberal

akılsallığın” genel kabullerini taşımakta. Bu nedenle yönetim kavramıyla yola koyulmak, krizlere sebep olan ana akımı aşmayı olanaksız kılmakta ve dolayısıyla krizlerin yeniden üretimiyle neticelenmekte.

Peki, bu halde başka bir dünya -Jackson’ın idealize ettiği dünya- nasıl mümkün olacak? Jackson, bunun iki yolu olduğunu söylüyor (2021: 152): Devrim veya çok önemli değişikliklerle birlikte sürdürülecek bir kapitalizm. Jackson bu seçiminde devrim fikrini tamamıyla reddediyor ki bizce kitabın ana akımı aşamamasının nedenlerinden biri de bu fikre kapalılığı. Devrim yerine hâlihazırdaki yapıyı dönüştürecek, limitleri belirlenmiş, ekonomik modeli onarılmış ve toplumsal mantığı değiştirilmiş (2021: 153) bir iktisadiyatla eşitsizlik ve ekolojik krizlerden çıkılabileceğini düşünüyor. Bu önerileri detaylandığı bölümde, ana akımdan çıkışa dair görebildiğimiz tek öneri, finansal ve mali ihtiyacı arttırmak (2021: 157). Burada Jackson, gerek merkez gerek çevre ülkelerde 1980 sonrası iktisadi krizlere damga vurmuş olan serbest sermaye hareketlerine karşı bir tutum sergilemekte. Tobin vergisi önerisini tekrar gündeme taşımakta ve merkez bankalarının banka aktiflerini üzerinden elinde tuttuğu rezervleri artırarak önceliği para politikasından maliye politikasına kaydırmayı önermekte (2021: 158). Bu öneriler dışında kalan önerilerin -örneğin çevre vergilerinin- kanımızca ana akım iktisadi düşüncenin ekolojik önerilerinden pek fazla farkı yok, ki bu önerilerin uzun yıllardır mevcut olmasına karşın herhangi bir ilerleme kaydedilmediğini Jackson da kabul etmekte (2021: 154).

Jackson’ın çizdiği tabloya göre, derinleşen ikili krizden çıkışın yolu kapitalizmden vazgeçmek değil, “ancak daha az kapitalizm” (2021: 177) şeklinde ifade ettiği muğlak bir kavram üzerinde devam etmektir. Kanımızca kapitalizmin yarattığı krizlerden olan ve kitabın ana temasını oluşturan eşitsizlik krizi ve ekolojik krizden çıkış, “azıyla çoğuyla” kapitalizmin veri olarak kabul edildiği bir sistemde olası değildir. Bu anlamda, yeni gelişen bir literatüre sahip olsa da Marx’ın ekonomi politiğini kapitalizmin bir çelişkisi olarak okuyan bilim insanları mevcuttur (Burkett; 2011; Saito, 2020). Jackson’ın “daha az kapitalizm” düşüncesini küçülme (degrowth) okulundan yola çıkarak eleştirmek de mümkündür. Büyüme sorunsallaştırma konusunda Jackson ile benzer bir tutuma sahip olan küçülme ekolü, Jackson’dan önemli noktalarda ayrılmaktadır. Küçülme ekolüne göre kapitalizm, varlığını sürdürebilmek için büyümenin sağladığı kısa dönemli istikrara mecburdur. Küçülme sadece ekonomik faaliyetlerde azalmayla elde edilebilecek bir süreç değildir. Aksine küçülme sürecine başlayan bir toplumda sermaye birikimini sürdürülmemeli, dolayısıyla kapitalist birikim süreçlerinin sağlayıcıları olan özel mülkiyet, şirket, ücretli emek gibi kurumların varlığı sorgulanmalıdır (D’Alisa, Demaria ve Kallis, 2014). Yani küçülme içerisindeki

toplum, kapitalist toplumu var eden kurumsal özelliklerden azade olmalıdır. Daha az kapitalizm gibi bir muğlaklık altında oluşacak sistemin iktisadi büyüme olmaksızın var olabilme olasılığı bulunmamaktadır. Ezcümle, Jackson'ın ana akımın içerisinde ana akıma dair karşı duruş alması, saygı duyulacak bir girişimdir ve bu anlamda fazlasıyla ana akım tonlara bürünmüş yeşil büyüme teorilerine anlamlı bir alternatiftir. Ancak kanımızca, teorik ve pratik olarak eşitsizlik krizi ve ekolojik krizden çıkış sadece iktisada değil, hâkim kapitalist üretim biçimine sistemik olarak yöneltilecek bir eleştiri ile mümkündür.

Sonnotlar

¹ Jackson T (2021). *Büyümesiz Refah Sonlu Bir Gezegen Yönelik Bir İktisat*. Çev. A S Erdoğan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 225 sayfa. (Özgün Adı: Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet (Second Edition). 2017. London: Routledge)

² Yapmayı “tercih etmediği” veya yapmaktan kaçındığı başvurular da vardır. Marx’a ve Polanyi’ye yapmadıkları gibi.

Kaynakça

Arslan A (2021). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon’a*, 10. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Başkaya F (2020). *Eko-Sosyalist Paradigma Komünist Topluma Giden Yol*. İstanbul: Yordam Kitap.

Bayramoğlu S (2018). *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasi İktidarın Dönüşümü*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim.

Burkett P (2011). *Marksizm ve Ekolojik İktisat Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politığı Doğru*, Çev: E Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap.

Chancel L (2022). Gelişmiş Ülkelerde Eşitsizliğe Dair On Gerçek. İçinde Blanchard O ve Rodrik D: *Eşitsizlikle Mücadele Devletin Rolünü Yeniden Düşünmek*, Çev. A C Balcı, Ankara: Efil, 22-54.

Dardot P ve Laval C (2012). *Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, Çev: I Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

D’Alis, G, Demaria F ve Kallis G (Eds.). (2014). *Degrowth: a Vocabulary for a New Era*. New York and London: Routledge.

İnsel A (2006). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, 5. Baskı, İstanbul: Birikim.

Magdoff F ve Williams C (2021). *Ekolojik Bir Toplum Yaratmak Devrimci Dönüşüme Doğru*. Ankara: Efil.

- Polanyi K (2010). *Büyük Dönüşüm*, 9. Baskı. Çev. A Buğra, İstanbul: İletişim.
- Saito K (2020). *Karl Marx'ın Ekosozyalizmi*. Çev. D Saygı, Ankara: Efil.
- Sen A (1992). Missing Women, *British Medical Journal*, 304, 587–588.
- Wallerstein I (2012). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, 6. Baskı. Çev. N Alpay, İstanbul: Metis.
- Zabcı F (2017). *Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler*, 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap.